

ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ШЛЮБНИХ ВОРОЖІНЬ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Ярослав ТАРАС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>

доктор історичних наук, професор,
Інститут народознавства НАН України,
завідувач відділу етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна;
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри архітектури та реставрації,
вул. С. Бандери 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: etnomod@ukr.net

**Олена Серебрякова. Шлюбні ворожіння
в календарній обрядовості українців. Львів:
Інститут народознавства НАН України,
2022. 248 с.: іл.**

У культурній спадщині українців особливе місце посідають календарні звичаї та обряди, традиції святкування, які є невід'ємною частиною повсякденного життя народу. Завдяки етнічній своєрідності вони є важливим засобом збереження української ідентичності. Під дією низки соціокультурних чинників, які зумовили процес руйнування багатьох аспектів народної культури, вивчення добре збережених її елементів та пов'язаних з ними світоглядних уявлень набирає особливої актуальності. Нині в умовах урбанізації назрілим є дбайливе ставлення до витоків культури, родової пам'яті. Велике значення для утвердження національної самосвідомості українців має вивчення духовної культури етносу в локальному розмаїтті.

Саме в такій площині й варто розглядати монографію наукової співробітниці Інституту народознавства НАН України Олени Серебрякової, яка присвячена вельми цікавому та недостатньо дослідженому аспекту календарної обрядовості українців — шлюбним ворожінням. Ця наукова тема висвітлена в народознавчій літературі здебільшого на фактографічному рівні. Практично відсутні й окремі розвідки про шлюбну мантику жителів тих чи інших локальних територій. Відчутним є брак узагальнюючого історико-етнологічного дослідження, яке б усебічно висвітлювало це явище сфери народного буття українців та синтезувало дотеперішні напрацювання з результатами сучасних наукових студій. У рецензованій праці вперше здійснено комплексний історико-етнологічний аналіз ритуалістики та семантики українських матримоніальних ворожінь. Тому поява дослідження Олени Серебрякової, яке заповнить певні прогалини у вивченні даної теми, цілком на часі. Воно стало логічним та очікуваним результатом її тривалих наукових пошуків.

Характеристика джерельної бази наукової праці авторки засвідчує, що в її основу покладений, крім опублікованих джерел, значний масив оригінальних відомостей із зазначеної проблематики, почерпнутий в архівних фондах Інституту народознавства й Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Львівського національного університету ім. Івана Франка. Крім того, дослідниця використала матеріали, які були зібрані нею під час польових досліджень у 188 населених пунктах Південно-Західних та Центрально-Східних історико-етнографічних ре-

гійонів України. Територіально монографічне дослідження охоплює увесь масив українських етнічних земель, а хронологічно — період від часу опублікування перших фіксацій шлюбних ворожінь українців (перша половина XIX ст.) до новітньої пори. Таким чином, широка джерельна база уможливила, насамперед, уточнення локальних та регіональних варіантів матримоніальних гадань, виявлення цікавих народних пояснень певних явищ, засвідчення достовірності отриманих результатів ворожби від носіїв етнотрадиції, з'ясування ступеню збереження мантичних практик у сучасну пору: їхні видозміни, десемантизацію, редукування, побутування чи згасання тієї чи іншої традиції на досліджуваних теренах.

Авторка ґрунтовно опрацювала велику кількість наукової літератури, історіографічний огляд якої подано в окремій розвідці, а у монографії наголосила на деяких ключових моментах. Зокрема, охарактеризовано основні джерела монографії — опубліковані народознавчі й краєзнавчі розвідки (етнографічні описи, замітки, статті, монографії) українських і зарубіжних народознавців першої половини XIX — другої половини XX ст., у яких тією чи іншою мірою представлені фактографічні відомості про календарну шлюбну мантику українців (І. Вагилевича, А. Свидницького, П. Чубинського, І. Франка, В. Шухевича, Ю. Шнайдера, А. Онищука, В. Доманицького, І. Панькевича, В. Довгуна, М. Зинича, В. Хомика, Я. Фальковського, Б. Пашницького, І. Бугери, Р. Рейнфуса, Л. Василечко, В. Папіжа, Я. Жолобайла та ін.).

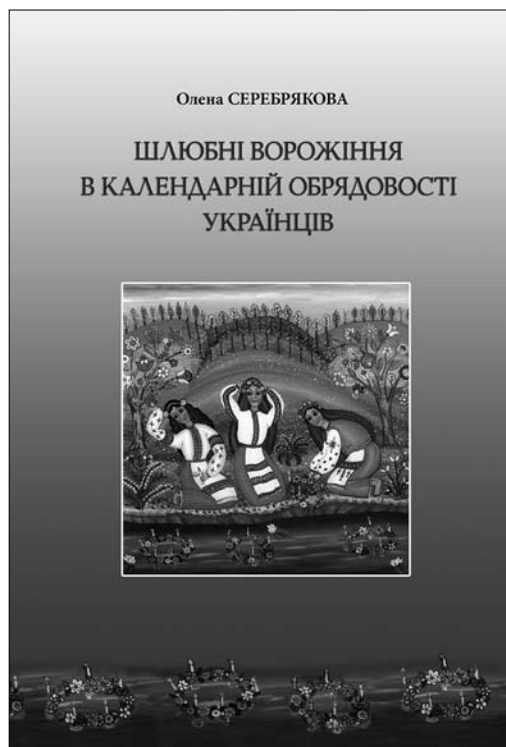
З кінця XIX ст. стали з'являтися також розвідки аналітичного спрямування, в яких з-поміж інших реалій духовної культури контекстно, фрагментарно розкрито лише деякі аспекти проблематики. Серед найґрунтовніших дослідниця виокремила праці М. Сумцова, К. Мошинського, П. Богатирьова, Ю. Климця, О. Курочкіна, Л. Виноградової, М. Шмайди, А. Байбуріна, Д. Зеленіна, К. Кутельмаха, А. Мойсея, Л. Горшко та ін.

Згрупувавши матеріал за тематичним принципом, О. Серебрякова виділила у монографії не традиційні розділи, а п'ятнадцять параграфів про різні види шлюбних мантичних дій (індивідуальних чи колективних), до яких вдавалася українська молодь (неодружені дівчата і парубки) у свята річного календарного циклу.

Найпоширенішими є дивінації, сутність яких так чи інакше пов'язана з ідеєю вибору (випадання) відповідного жеребу (клеромантика), ворожіння з тлумаченням звукових, зокрема й вербальних, знаків (кледономантика), різноманітні гадання з воском та восковими виробами (керомантика), рослинами (ботаномантика) та магічно-мантичні практики задля викликання віщого сну (онейромантика).

Аналізуючи клеромантичні дії з обрядовими предметами, дослідниця відзначила їх неоднакову часову приуроченість або дублювання у певні зимові свята, вказала на дотримання виконавцями певних настанов та їхню специфічну поведінку, уточнила склад учасників ворожінь, виявила прадавні вірування стосовно локусів проведення мантичних практик, «переломного» часу доби, символіки певних чисел, віщих здатностей домашніх тварин і птахів; вказала на деякі уявлення про встановлення контакту з потойбічними силами та архаїчне походження явищ, вербальний супровід гадань та їх поєднання з лічилками, піснями, магічними замовляннями і ритуалами; застосування імітативної магії перед початком гадань. Фіксує факти про різні обрядові бешкети, якими хлопці перешкоджали дівочим дивінаціям, учена дійшла висновку, що така поведінка мала певне ритуально-символічне значення та зв'язок із уявленнями про шлюб. Серед своєрідних клеромантичних обрядодій виявлено ворожіння з решетом, новими горщиками, сміттям, взуттям, заповненими і порожніми записками, листочками різних дерев, ритуальними стравами та пляшечками з оригінальною «начинкою»; парубочі гадання з персями. Іншими цікавими згадками є також локальні варіанти виконання ворожби: підвішування виробів з тіста до сволака; зав'язування «віщому» собаці очей тощо та принципи тлумачення її результатів.

Кледономантичні обрядодії репрезентують дівочі і парубочі практики підслуховування різних звуків, голосів тварин та людей, розмов під вікнами сусідських осель під час певних свят зимового календарного циклу. Авторка зацентрувала увагу на здійсненні ворожби в ритуально-маркованих місцях, в обрядово важливий час, використанні примовок, пісень, обрядової їжі та магічних предметів. Водночас нею було з'ясовано, що виконавці вищезазначених мантичних звичаїв задля отримання віщун-

ня «провокували» появу певних звуків своєрідними обрядодіями, вступали в діалог з мешканцями хат, символічно «годували» душі померлих предків традиційними поминальними стравами, що є відгомном давніх гіластичних обрядів.

Олена Серебрякова докладно дослідила й ще один різновид звукової мантики — ономагомантичні матримоніальні практики, які пов'язані з отриманням відомостей про ім'я судженого (судженої) від першого зустрічного (випадковий перехожий, жебрак) через безпосереднє спілкування з ним. Виявлено, що в народі їх сприймали як віщунів, трансляторів волевиявлення вищих сил. Наголошено й на знаковій ролі символічно-магічної маркованості «першого».

Параграф, який присвячений різноманітним гаданням з воском та восковими виробами (мисочки, горнятка, свічки), проілюстровано самотніми локальними явищами (звичай лити у воду віск або олово через отвір ключа, додавати до води дві горіхові шкаралуці, тріски, пампушки, конопляні зернини та ін.). Авторка виявила також цікавий варіант ворожби за обрисами тіні на стіні від застиглої у воді воскової чи олов'яної фігурки. Подекуди такі гадання супроводжувалися певними замовляннями, піснями. З'ясовано старожитнє походження керомантичних дій, зокрема виливан-

ня у холодну воду розтопленого воску. Вартісними є дані про результати таких дивінацій, які зіставляються з практикою знахарів і ворожбитів у подібний спосіб виявляти причини захворювання, місцезнаходження злодія, передбачення різних життєвих подій тощо. Архаїчною є й практика виливати використану для ворожби воду назад у водойму або в «незахідне місце», оскільки через контакт з «іншим» світом вона могла вважатися небезпечною для живих.

Досліджуючи ботаномантичні дії з пагінцями віщих дерев, вінками, учена зауважила в них поєднання давніх міфологічних вірувань і певних раціональних міркувань. Цікавими видаються дані про помічників у процесі ворожби — надприродних покровителів людини (домашні духи, душі пращурів), християнських святих; міфологічно марковані локуси, архаїчні вірування про воду; ритуальне табу на виконання такої ворожби, що зумовлено уявленнями про її гріховність та повір'ями про «помсту» живого дерева, яке змушують цвісти не в пору. Дослідниця виділила й певні особливості купальських дивінацій на ріці, зокрема звичай ворожити до схід сонця і кланятися воді; заходити, занурюватися з вінками у воду; пускати їх з човна чи на дощечках зі свічками, гадати з парою вінків спільно з парубками, а також локальні варіанти мантичних практик з віночками, які клали на дах. Авторка торкнулася й таких явищ як специфічні гадання з вінками, сплетеними зі соломи, кукурудзяного листя, гілочки верби чи молодої сливи, які закидали на дерева, пускали на воду під час зимових календарних свят.

Особливо цікавим є параграф, який стосується традиційних способів викликання віщого сну, щоби побачити у ньому свого судженого. Олена Серебрякова виявила, що у магічно-символічних діях послуговувались конопляним чи лляним насінням, жіночим або чоловічим одягом, кілками, ритуальними стравами, взуттям, дзеркалом, гребінцем, віником, крайками, записками з парубочим іменем, купальським віночком, гілками, символічним «містком» та ін. У деяких випадках онейромантичні практики поєднувалися із гаданнями з насінням, кілками тощо і були своєрідним їх продовженням чи завершенням. Учена не поминула увагою й відомого міфопоетичного концепту «перехід через воду» та деяких своєрід-

них явищ в українській мантичній традиції (побутування гуртових гадань і різних замовлянь, збереження ворожінь на ріці, дотримання різних пересторог тощо).

Схвальної оцінки заслуговують спроби з'ясувати типологію та первісну семантику матримоніальних гадань; їх всебічна характеристика (типи, функційність, символіка, світоглядне підґрунтя, акціональний, атрибутивний, вербальний аспекти тощо); виявлення низки самобутніх реалій, іноетнічних паралелей та архаїчних витоків тощо.

Вартісними є дані й про парубочі гадання, що не були повсюдним явищем, але дають ширше уявлення про шлюбну мантику українців загалом.

Відзначу також уміле застосування різних методів дослідницького аналізу й залучення вченою широкого кола порівняльного матеріалу про традиції й вірування жителів різних регіонів України, слов'янських та інших народів Європи. Це дозволило виявити низку збіжностей у традиціях і світогляді споріднених і неспоріднених етносів. Для порівняльно-історичного та семантичного аналізу залучено й дані суміжних дисциплін (етнографії, фольклористики, лінгвістики).

Доповнивши наявну фактографічну базу дослідження та ввівши у науковий обіг значний обсяг нового польового етнографічного матеріалу, авторка істотно збагатила її. Нові емпіричні дані не лише суттєво підвищили наукову цінність монографії, але й дали змогу продемонструвати колорит живої говірки жителів тої чи іншої місцевості. При цитуванні джерел (записи народних приказок, замовлянь, пі-

сень, народних пояснень певних явищ, оповідей про правдивість навороженого тощо) дослідниця зберегла цілковиту автентичність записів.

Цілком доречним є використання у рецензованій праці терміна «мантика» і його українських та іншомовних відповідників. Завдяки цьому авторці вдалося уникнути одноманітності у викладі текстового матеріалу.

З-поміж інших позитивів дослідження є унаочнення різних способів дивінацій. Книгу проілюстровано репродукціями картин, зарисовками українських художників, зокрема й маловідомих (І. Соколова, М. Пимоненка, А. Котляревського, Є. Миронової, К. Кайдаш-Машківської, І. Лисенка, І. Сколоздри, А. Хомика), сучасними світлинами з приватних колекцій (авторки, Є. Кравса, М. Левина, Н. Петрової), поштівками та фотографіями минулого століття (Б. Павлюка). Для наочного відтворення реконструкції мантичних практик дослідниця залучила інформаторів, а також використала фоторепортажі про традиції свята Катерини, Андрія з масових розважальних заходів, тематичних екскурсій.

Монографічне дослідження О. Серебрякової про шлюбну мантику в календарній обрядовості українців є суттєвим внеском в українську етнологічну науку, позаяк істотно доповнює попередні наукові пошукування у цьому напрямку. Ця невід'ємна складова традиційної народної культури є цікавою як для науковців, так і для пересічного читача, а також є важливою для пізнання давніх українських традицій та збереження, відтворення, передавання культурних надбань наступним генераціям.